

Omgevingsdienst
Achterhoek

Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap
De heer E.J.P. Huisman
Postbus 7967
1008AD AMSTERDAM

Onderwerp:
Bescherming Joodse begraafplaats Vorden

Geachte heer Huisman,

In opdracht van de gemeente Bronckhorst heeft het Monumentenadviesbureau (MAB) uit Nijmegen een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd naar de algemene begraafplaatsen in deze gemeente. De twee joodse begraafplaatsen in Bronckhorst en Vorden zijn ook meegenomen in dit onderzoek. Voor de begraafplaats in Vorden is tevens een waardestelling en een redengevende beschrijving opgesteld.

Voorlopig besluit

Gelet op de Monumentenverordening gemeente Bronckhorst 2013, het Mandaatbesluit en de Algemene wet bestuursrecht, hebben wij het voornemen om de Joodse begraafplaats aan de Kamphuiserweg in Vorden aan te wijzen als gemeentelijk monument. De beschrijving met motivatie is behandeld in de vergadering van de geïntegreerde commissie welstand en monumenten van 24 april 2015. Wij hebben besloten het advies van de commissie over te nemen.

Zienswijzen

Overeenkomstig artikel 4.8 van de Algemene wet bestuursrecht kunt u, gedurende 4 weken na dagtekening van deze brief uw zienswijze naar voren brengen. Na inspraak en beoordeling van eventuele zienswijzen wordt de definitieve plaatsingsprocedure gestart.

Informatie

Heeft u vragen over deze procedure of over de consequenties van de plaatsing op de monumentenlijst, neemt u dan contact op met Willem Hagens, adviseur Erfgoed van de Omgevingsdienst Achterhoek. U kunt hem bereiken op telefoonnummer 06-13252202 of via willem.hagens@odachterhoek.nl.

Met vriendelijke groet,
namens het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Bronckhorst,

Willem Hagens
Adviseur Erfgoed Omgevingsdienst Achterhoek.

De Omgevingsdienst Achterhoek voert de milieutaken uit voor de Achterhoekse gemeenten en de provincie Gelderland.

26 AUG. 2015

Datum
26-08-2015

Pagina
1 van 2

Ons kenmerk
S2015-0122

Kenmerk bevoegd gezag
Z56370 / 95211

Uw brief van
datum

Uw kenmerk
kenmerk

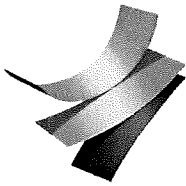
Behandeld door
W. Hagens
tel: 06-13252202
willem.hagens@odachterhoek.nl

Postadres en e-mail
Gemeente Bronckhorst
Postbus 200
7255 ZJ Hengelo (Gld)
Willem.hagens@odachterhoek.nl

Afschrift aan
- ODA/ W. Hagens
- Archief

Bijlage
Redengevende beschrijving

Omgevingsdienst Achterhoek
www.odachterhoek.nl

Omgevingsdienst
Achterhoek

Zienswijzen

Bent u het niet eens met dit besluit of heeft u aanvullingen? Dan kunt u hiertegen schriftelijk zienswijzen inbrengen. U heeft hiervoor vier weken de tijd. Deze vier weken gaan in, één dag na het versturen van dit besluit. Uw zienswijzen stuurt u naar het college van burgemeester en wethouders van Bronckhorst, Elderinkweg 2, 7255 KA, Hengelo (Gld.).

Datum
01-01-2014

Pagina
2 van 2

Ons kenmerk
Zaaknr-briefnr

1. uw naam en adres
2. de datum
3. een omschrijving (of een kopie) van het besluit waartegen u zienswijze indient.
4. redenen voor het maken van de zienswijze
5. uw handtekening

meer weten? Zie www.bronckhorst.nl

Omgevingsdienst Achterhoek
www.odachterhoek.nl

GEMEENTE BRONCKHORST**Bronckhorst, Joodse begraafplaats, Maneveld z.n.**

gemeente : Bronckhorst
 postcode + plaats : 0000 AA Bronckhorst
 straat + huisnummer : Maneveld z.n.
 naam object : Joodse begraafplaats

 bescherming : rijksmonument
 eigenaar/gebruiker(s) : gemeente Bronckhorst
 kadastrale gegevens :

 oorspr.functie : joodse begraafplaats
 huidige functie : joodse begraafplaats

 bouw-/ aanlegjaar : 1877
 architect : nvt
 bouwstijl/type :

 beschrijver : MAB/CJF
 datum beschrijving : 15-03-2014
 datum foto : 14-03-2014

Typering

In oorsprong uit de periode kort na 1811 daterende begraafplaats, aangelegd voor de toenmalige joodse gemeenschap van Bronkhorst, gelegen aan de buitenrand van het stadje Bronkhorst.

Historische context

Tot in het begin van de negentiende eeuw begroef Nederland zijn doden in de meeste gevallen nog in de (dichtbevolkte) bebouwde kom, meestal in of rondom de kerk, wat vaak tot onhygiënische situaties leidde. In augustus 1827 werd door koning Willem I bepaald dat begraven in de kerk en binnen de bebouwde kom van grotere steden en dorpen per 1 januari 1829 zou zijn verboden. Uiteindelijk werd in 1829 bij Koninklijk Besluit bepaald dat plaatsen met meer dan duizend inwoners hun doden voortaan moesten begraven op een buiten de bebouwde kom gelegen terrein. Echter, ook in veel kleinere gemeenschappen was het Koninklijk Besluit aanleiding (of de definitieve aansporing) om de oude rondom de kerk gelegen kerkhoven te sluiten en een nieuw terrein in gebruik te nemen.

Ook de joodse begraafplaats van Bronkhorst is een in de vroege negentiende eeuw gerealiseerde dodenakker buiten de bebouwde kom, maar zoals hieronder nog zal blijken, ook voor die tijd was het gebruikelijk dat joodse begraafplaatsen buiten een stad of dorp lagen.

Net als in andere Achterhoekse plaatsen bestond ook hier in de negentiende eeuw een joodse gemeenschap. Het betreft de "kehillot" Brummen en Steenderen, waartoe dus ook Bronkhorst behoorde. In 1811 werd door deze gemeenschap een terrein ten noordoosten van het stadje aangekocht. Het betrof een gedeelte van de Straalmanshof, groot honderd roeden. In 1818 is de Straalmanshof overgedragen aan Samuel Philip Weijel. Zijn erfgenamen verkochten de Straalmanshof, inmiddels beter bekend als het Jodenkerkhof aan de slager Abraham Weijel en de landbouwer Willem Starink. Het gedeelte van Weijel betrof de afgebakende begraafplaats, die hij in 1859 overdroeg aan Simon Salomon Sternfeld, kerkmeester in Brummen. Blijkens een meting van het terrein in 1861 was de begraafplaats in de tussentijd enigszins vergroot. Het terrein mat toen 195 m².

De oudste grafsteen op het terrein dateert uit 1859, maar deze behoort hoogstwaarschijnlijk niet bij de eerst begraafing. Op het oudste deel (1811-1859), waar thans geen stenen staan, moeten ongeveer 12 personen begraven liggen. Kort na de uitbreiding van 1859 is vermoedelijk het kleine metaarhuis gebouwd. Het huisje is in 1932 gerepareerd en na oorlogsschade in 1949 gerestaureerd. Volgens Kooger is rond 1876 waarschijnlijk de afscheiding met het toegangshek verplaatst en in 1921 vond nogmaals een kleine uitbreiding plaats¹. De uiteindelijke afmetingen kwamen daarbij op circa 585 m².

¹ Kooger (1978), p.23

BESCHRIJVING VAN DE BEGRAAFPLAATS**Hoofdopzet, aanleg, structuur**

De joodse begraafplaats ligt ten noordoosten en net buiten de bebouwde kom van het stadje Bronckhorst. Het terrein bevindt zich ten westen van de het pad met de naam Maneveld, dat het agrarische gebied inleidt.

De begraafplaats bestaat uit een rechthoekig, ten opzichte van de omgeving licht verhoogd liggend terrein, dat in de noordoosthoek is ontsloten door een eenvoudig hek. Het terrein is omgeven door een smalle groensingel met hoog opgaand groen en heesters.

Entree / poort / omheining

In de groensingel is een omheining van houten palen en gaas opgenomen (niet historisch). De toegangspoort bestaat uit een dubbel smeedijzeren draaihek op een bakstenen voetmuur.

Interne structuur / indeling

Het terrein binnen de omheining bestaat uit één ongedeelde ruimte, ingezaaid met gras. Eind jaren zeventig van de vorige eeuw (ten tijde van de publicatie door Kooger) was er blijkbaar nog een pad herkenbaar, dat van het toegangshek richting metaarhuis liep.

In de noordwesthoek staat een klein rechthoekig metaarhuis. Op het terrein bevinden zich 18 grafstenen (waarvan één bij de voet afgebroken), die zich concentreren in het midden en de westelijke terreinhelft. Ze zijn hoofdzakelijk gegroepeerd in enkele evenwijdige en onregelmatige rijen in noord-zuidrichting, en georiënteerd op het oosten. Eén graf ligt wat excentrisch, ten zuidwesten van het metaarhuis, tegen de westelijke omheining.

Door het geringe aantal graven oogt het terrein verder leeg.

Beplanting

Het gehele terrein wordt omgeven door een houtsingel, die in zijn huidige verschijningsvorm van vrij recente datum is. In de oostflank hiervan is een wat oudere grote beuk opgenomen. Verder ontbreekt hoog opgaand of ander groen op het terrein.

Bijzondere gebouwen en objecten

Het metaarhuis in de noordwesthoek van het terrein heeft een rechthoekige plattegrond, één bouwlaag en een zadeldak, aan de oostzijde gedekt met rode oud Hollandse pannen, aan de westzijde met gesmoorde oud Hollandse pannen. De gevels zijn gemetseld in een handvormsteen, deels in halfsteens verband, deels in een wild verband. In de zuidgevel bevindt zich een ingang met dubbele houten paneeldeur met gietijzeren roosters. In de oostgevel is er een klein venster met rollagen, houten kozijn en paneelluik. De overige gevels zijn blind uitgevoerd.

GRAFMONUMENTEN**Algemene indruk**

Op het terrein bevindt zich een achttiental eenvoudige graven met staande graftekens uit de late negentiende eeuw, de eerste helft van de twintigste eeuw en twee uit de periode na de Tweede Wereldoorlog. Het betreft in alle gevallen silhouetstenen van hardsteen. Verder zijn er nog vier kleine stenen paaltjes, geplaatst op de graven met de nrs. 13, 14, 16 en 17 en nog vier paaltjes, geplaatst op niet geïdentificeerde graven.

Twee graftekens zijn geplaatst binnen een eenvoudig ijzeren hekwerk.

De bijzondere grafmonumenten zijn op de volgende pagina's nader geduid.

Typen en materiaalgebruik

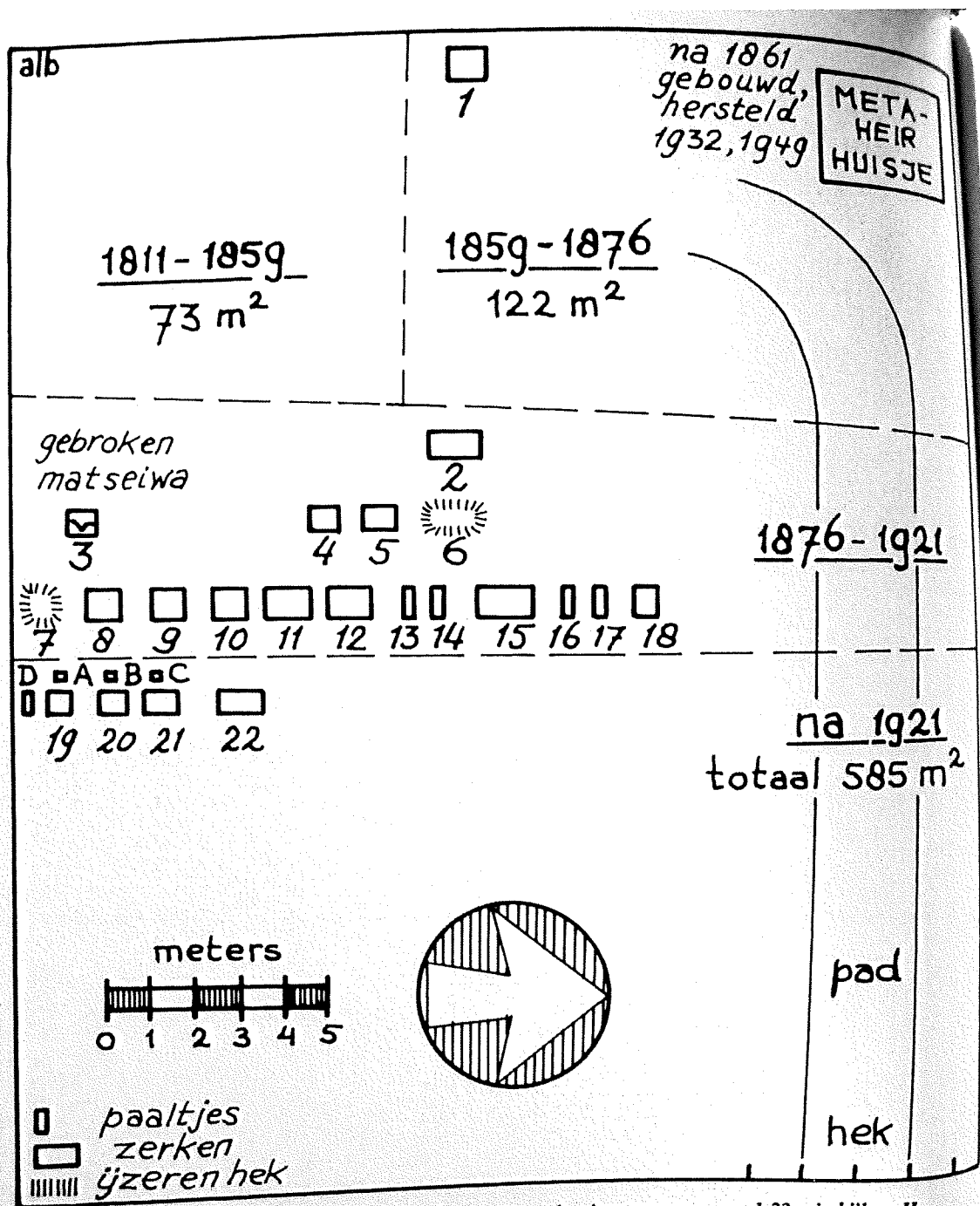
Alle graftekens hebben een eenvoudig geornamenteerde bovenzijde en spaarzaam aangebrachte decoraties, soms met joodse symboliek. Van het merendeel is de bovenzijde sierlijk gebogen en/of gezwenkt. Enkele graven hebben een classicistische bovenzijde, in de vorm van een timpaanvormig silhouet met acroteria (silhouetstenen). De teksten zijn deels verzonken en in andere gevallen verheven liggend. Een enkele gefrijnde tekstspiegel. Het materiaal heeft overwegend een gezoete afwerking. De opschriften zijn in het Hebreeuws aangebracht, met vermelding van de namen van de overledenen in het Nederlands. Twee graftekens zijn geplaatst binnen een eenvoudig ijzeren hekwerk.

Graftekens met aandachtswaarde

Omdat het hier om een kleine begraafplaats gaat, waarvan de aanwezige grafmonumenten elk een wezenlijk onderdeel vormen van het betreffende ensemble, zijn ze alle van een bijzondere waarde. Het gaat dan om cultuurhistorisch waardevolle graven van omstreeks 1859 tot 1963, toen de laatste bijzetting plaatsvond. De in hoofdzaak van Hebreeuwse teksten voorziene graven illustreren een belangrijke periodes in de geschiedenis van het stadje Bronckhorst, toen hier een kleine joodse gemeenschap was en zijn daarmee een betekenisvolle informatiebron van het verleden. Tegelijk vertegenwoordigen ze kunsthistorische waarde, als een voorbeeld van het joodse funeraire erfgoed. Op de volgende pagina's worden de betreffende objecten genoemd. Tevens is aan het einde van deze beschrijving een catalogus met foto's bijgevoegd.

Boven en onder: de Joodse begraafplaats van Bronckhorst in 1977. Afbeeldingen uit Kooger, 1978. De groene omzoming is dan nog niet aanwezig.

Joodse begraafplaats te Bronckhorst. Voor de namen van de afgestorvenen, nos. 1-22, zie bijlage II.
De paaltjes A-D markeren niet-geïdentificeerde graven.

Plattegrond van de Joodse begraafplaats uit de publicatie van H. Kooger, Joods leven in Bronckhorst, Steenderen, Brummen, 1978. De cijfers corresponderen met het overzichtje van de begravenen op de volgende bladzijde en met de nummers in de bij deze beschrijving gevoegde catalogus. Het kaartje geeft ook een goed beeld van de verschillende uitbreidingen van het terrein in 1859, 1876 en 1921.

GEMEENTE BRONCKHORST

Bronkhorst, Joodse begraafplaats, Maneveld z.n.

BIJLAGE II

MATSEWOT OP DE JOODSE BEGRAAFPLAATS VAN BRONCKHORST

no. overleden te	datum van overl.	naam en voornamen	geboren te	geboortedatum	vader	moeder	zerkvorm
1. Bronkhorst	24.4.1859	Mansfeld, Nathan	Warschau	28.12.1814	David Nathan	Haja Nossen	steen
2. Brummen	21.3.1876	Sternfeld-Cohen, Betje	Valburg	23.5.1812	Salomon	Heintje Heibloem	steen
3. Brummen	23.10.1878	Sternfeld, Simon	Brummen	1797	Salomon	Esther Elias	steen, fragm.
4. Brummen	13.3.1887	Weijel-Zilvermit, Hanna	Lingen (D.)	13.4.1843	Bernard	Mina Nathan	steen
5. Brummen	7.2.1887	Sternfeld, Isaak	Brummen	23.4.1814	Salomon	Esther Elias	steen
6. Brummen	8.10.1888	Sternfeld-Heimans, Hanna	Bredevoort	18.3.1814	Jacob	Merele	steen + hek
7. Brummen	13.5.1899	Sternfeld, Betsie	Brummen	17.9.1882	Joseph	Brendele	steen + hek
8. Brummen	13.4.1911	Sternfeld, Daniël	Brummen	13.8.1832	Simon	Feigle	steen
9. Brummen	26.1.1921	Sternfeld-Wertheim, Helena	Valburg	13.9.1829	Samuel	Mietje Cohen	steen
10. Bronkhorst	2.4.1912	Aussen-Vroom, Sophia	Amsterdam	29.1.1849	Abraham	Hesje Vroom	steen
11. Brummen	4.5.1916	Sternvelt-Philips, Jans	Hengelo (Gld.)	29.8.1837	Philip	Rebecca Weijel	steen
12. Brummen	22.6.1917	Meijers, Izaak	Goor	20.10.1880	Levie	Marianne Oppenheimer	steen
13. Steenderen	14.2.1921	Aussen-Wolf, Jenny	Holten (D.)	12.4.1858			stenen paal *
14. Zutphen	9.12.1925	Aussen, Mozes	Steenderen	11.2.1853	Bernard	Schoontje Moses	stenen paal *
15. Steenderen	11.7.1921	Philips-Jacobs, Aaltje	Zelhem	18.2.1852	Josph Jacobs	Roosje Meijer	steen
16. Brummen	25.2.1922	Sternfeld, Marcus	Brummen	24.2.1837	Aron	Jette van Gelder	stenen paal *
17. Apeldoorn	28.12.1930	Philips, Philip	Hengelo (Gld.)	31.12.1845	Philip	Rebecca Weijel	stenen paal *
18. Steenderen	5.2.1929	Philips, Sallie	Steenderen	24.10.1888	Philip	Aaltje Jacobs	steen
19. Bronkhorst	7.11.1932	Aussen, Asser Benjamin	Steenderen	13.12.1846	Bernard	Schoontje Moses	steen
20. Steenderen	6.2.1941	Zeligman, Emanuel Izaak	Meerssen	11.11.1859	Jacob	Helena Moses	steen
21. Zutphen	11.9.1946	Aussen, Bernard	Steenderen	4.11.1896	Mozes	Lina Wolf	steen
22. Utrecht	19.2.1963	Aussen-Zeligman, Eva	Meerssen	2.1.1894	Emanuel	Bertha Moses	steen

* zonder tekst

Overzicht van de graven op de Joodse begraafplaats in Bronkhorst, overgenomen uit H. Kooger (1978).

Literatuur en bronnen:

Hulsman, R., *Bouwen op de grens. Deel Midden & Oost. Gids voor de funeraire architectuur in Nederland. Flevoland – Gelderland – Utrecht*, Rotterdam 2010, p. p.228.

Kok, H.L., e.a., *Begraven & begraafplaatsen. Monumenten van ons bestaan*, Utrecht 1994

Kooger, H., *Het Oude Volk. Kroniek van joods leven in de Achterhoek, Liemers en het grensgebied*, Doetinchem 2001

Kooger, H., *Joods leven in Bronkhorst, Steenderen, Brummen, Zutphen* 1978.

www.begraafplaats.org

www.dodenakkers.nl

www.ecal.nu (Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers)

www.gelderland.nl (Provincie Gelderland)

www.watwaswaar.nl

WAARDERING / REDEN VAN PLAATSING**Architectuur- en kunsthistorische waarden**

Door de pragmatische en sobere aanleg is het terrein kenmerkend voor een eenvoudige joodse begraafplaats in een kleine gemeente. Karakteristiek is hier de opzet als een in het platteland opgenomen terrein. De oorspronkelijke zeer eenvoudige opzet is gaaf behouden gebleven. De diverse grafmonumenten geven door hun vormgeving, opzet en materialisering een helder beeld van de joods-funeraire kunst rondom 1900 in een plattelandsregio, en in het bijzonder het stadje Bronkhorst.

Ensemble-/situationele waarden

Weliswaar zijn de hoofdstructuur en aanleg van het bedoelde terreingedeelte niet bijzonder of zeldzaam te noemen, maar vooral omdat deze in hun historische opzet gaaf bewaard zijn gebleven is er sprake van hoge plaatselijke ensemblewaarde. Het terrein, waarvan de contouren en de aanwezige graven teruggaan op de vroegste periode van de begraafplaats, vormt in zijn bescheiden opzet en door zijn aanleg, structuur en inrichting, een opmerkelijk en waardevol ensemble in het landelijke gebied rond Bronkhorst.

Cultuurhistorische waarden

De begraafplaats vertegenwoordigt cultuurhistorische waarde als een tastbare herinnering aan en illustratie van de historie van de joodse gemeenschap in Bronkhorst en omgeving. Rond 1880 is het terrein in gebruik genomen en in 1915 vond de laatste bijzetting plaats. De diverse graven op de begraafplaats zijn een betekenisvolle informatiebron van het verleden, en geven een indruk van de joodse geschiedenis van Vorden. Ze vertellen het verhaal van meer of minder bekende personen van de plaatselijke joodse families en zijn daarom van groot belang als kennisbron.

CONCLUSIE

Concluderend kan worden gesteld, dat de Joodse begraafplaats in Bronkhorst architectuur- en kunsthistorische, ensemble- en situationele en cultuurhistorische waarden bezit.

► De **architectuur- en kunsthistorische waarden** betreffen de historische opzet, de contouren en aanleg van het terrein, met elementen van de omheining alsmede de groep historische graftekens en het historische metaarhuis.

► De **ensemble- en situationele waarden** betreffen de markante ligging aan de rand van de bebouwde kom van Bronkhorst en het markante ensemble van historische graftekens, hekwerk en metaarhuis.

► Er is **cultuurhistorische waarde** doordat de op het terrein aanwezige historische grafmonumenten een weerspiegeling zijn van de sociaalhistorische ontwikkelingen in Bronkhorst in het algemeen en de vroegere Joodse gemeenschap in het bijzonder.

Op basis van bovenstaande motivering is de uit de eerste helft van de negentiende eeuw daterende Joodse begraafplaats aan in Bronkhorst, in samenhang met zijn aanleg en inrichting, en met de op het terrein

aanwezige historische graftekens, het toegangshek en het metaarhuis, beschermwaardig als rijksmonument in de gemeente Bronckhorst.

Het gaat om de volgende onderdelen:

- De contouren van het terrein;
- De interne "afwezige" infrastructuur;
- De ligging en oriëntatie van de graven, zonder ontsluitende interne padenstructuur;
- De locaties van de niet van grafstenen voorziene graven;
- Het toegangshek;
- Het metaarhuis;

AANBEVELINGEN

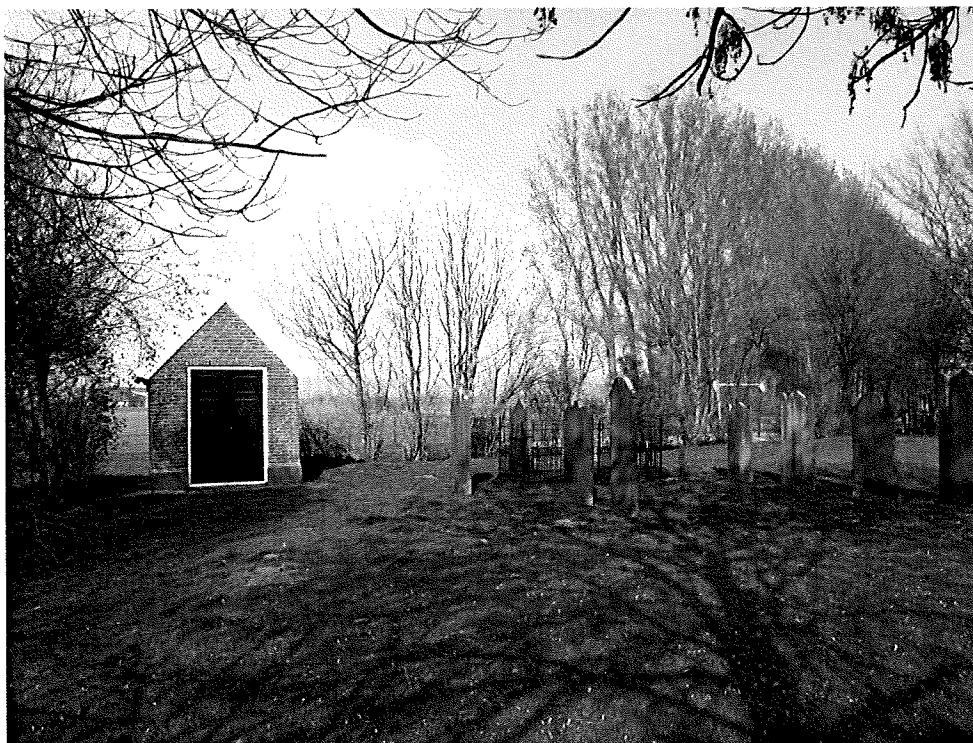
- Behoud het open karakter van het terrein, als onderdeel van het agrarische landschap bij Bronckhorst;
- Behoud de zeer eenvoudige interne structuur. Geen extra paden invoegen;
- Het valt te overwegen de teksten op de grafstenen te zwarten en zo beter leesbaar te maken;
- Plaats een informatiepaneel/punt over de historie van de begraafplaats bij de entree;

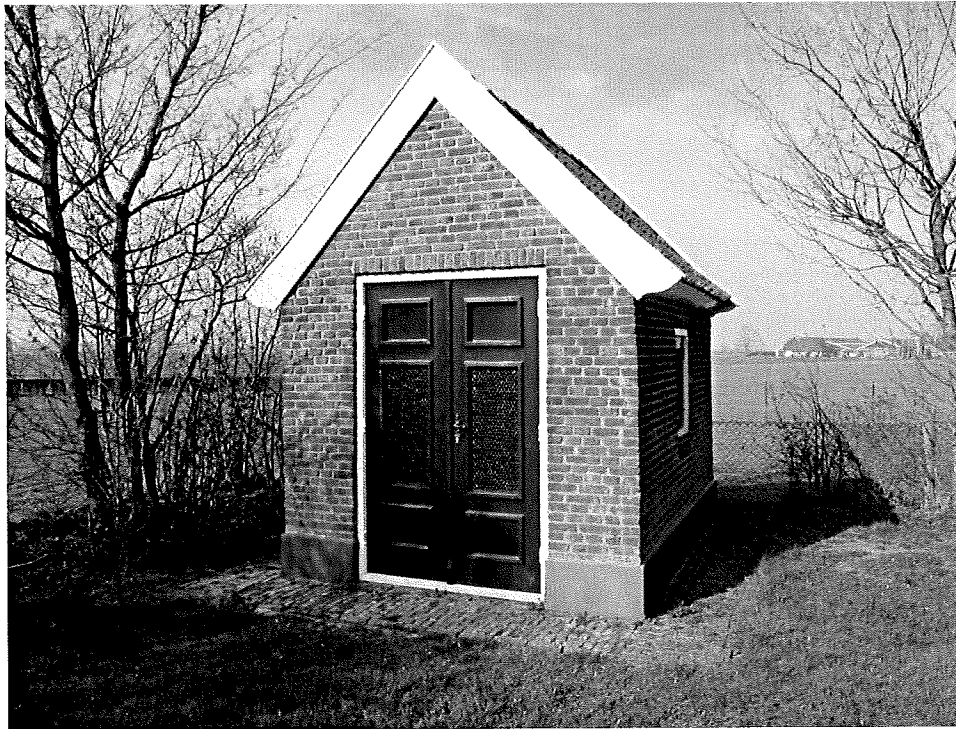
De Joodse begraafplaats vanuit het oosten, met zicht op het toegangshek en het metaarhuis.

Het terrein vanuit het noord- en zuidoosten.

De Joodse begraafplaats vanuit het zuidwesten. Op de bovenste foto links het metaarhuis.

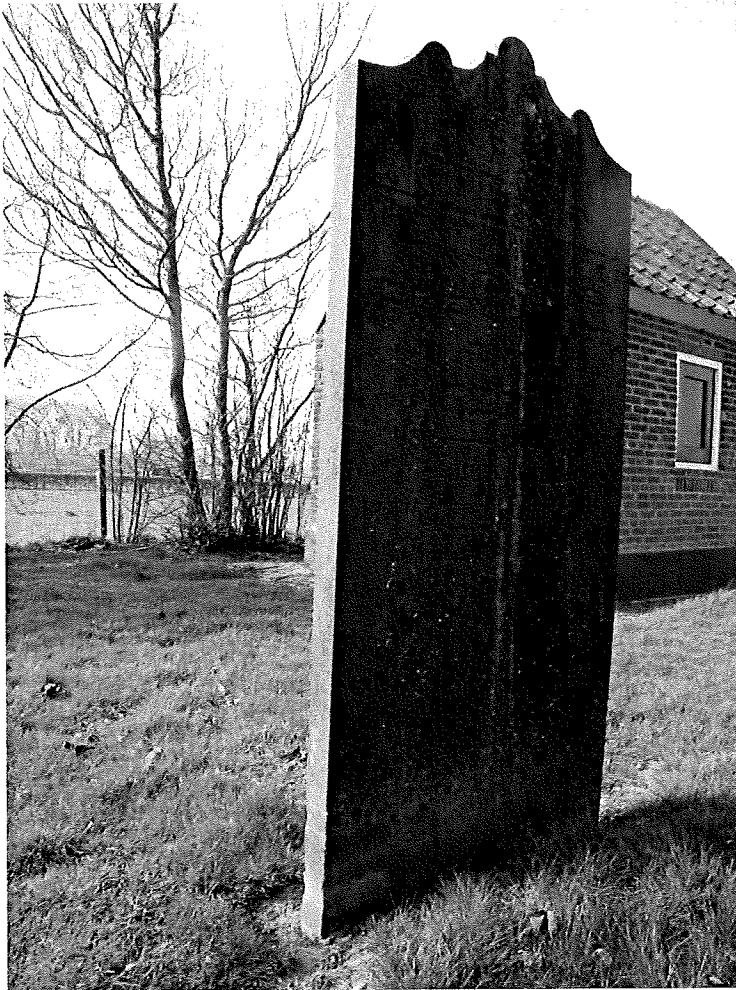
Het metaarhuisje in de noordwesthoek van de Joodse begraafplaats.

CATALOGUS BIJZONDERE GRAVEN

1. Grafsteen Nathan Mansfeld (1859)

2. Grafsteen Betje Sternfeld-Cohen (1876)

3.Fragment grafsteen Simon Sternfeld (1878)

4. Grafsteen Hanna Weijel-Zilversmit (1887)

5. Grafsteen Isaak Sternfeld (1887)

6. Grafsteen Hanna Sternfeld-Heimans (1888)

7. Grafsteen Betsie Sternfeld (1899)

8. Grafsteen Daniël Sternfeld (1911)

GEMEENTE BRONCKHORST

Bronckhorst, Joodse begraafplaats, Maneveld z.n.

9. Grafsteen Helena Sternfeld-Wertheim (1921)

10. Grafsteen Sophia Aussen-Vroom (1912)

11. Grafsteen Jans Sternvelt-Philips (1916)

12. Grafsteen Izaak Meijers (1917)

15. Grafsteen Aaltje Philips-Jacobs (1921)

18. Grafsteen Sallie Philips (1929)

19. Grafsteen Asser Benjamin Aussen (1932)

20. Grafsteen Emanuel Izaak Zeligman (1941)

21. Grafsteen Bernard Aussen (1946)

22. Eva Aussen-Zeligman (1963)

GEMEENTE BRONCKHORST**Bronckhorst, Joodse begraafplaats, Maneveld z.n.**

13. Stenen paaltje, zonder tekst, graf Jenny Aussen-Wolf (1921)

14. Stenen paaltje, zonder tekst, graf Mozes Aussen (1925)

16. Stenen paaltje, zonder tekst, graf Marcus Sternfeld (1922)

17. Stenen paaltje, zonder tekst, graf Philip Philips (1930)

